

PETER HENRICI

Dvojnost obreda pri Mauriceu Blondelu

Od filozofije človeškega dejanja, ki želi pripraviti pot do krščanske vere, bi lahko pričakovali, da bo posebno mesto prihranila verskim obredom. Vendar še zdaleč ni tako. Če bi bralec v Blondelovi tezi z naslovom *Action* (1893) iskal razlago verskega obreda, bi najprej moral prebrati 300 strani, preden bi prvikrat našel besedo »obred« in to v poglavju, ki govori o »praznovernem dejanju«. Besedo bi nadalje našel v kontekstu »predmet, obred in praznoverno občutje«¹. To triado bo v omenjenem poglavju večkrat ponovil in bo narekovala ton pisanja. Iz njega bi sklepali, da Blondel obred umešča v področje praznoverja.

Preden pa bi bralec prišel do tega zaključka, bi našel več elementov, ki bi skupaj lahko tvorili filozofijo obreda. Bil bi priča spodbijanju nepomembnosti in celo ničnosti človeških dejanj (A 1–42). Zavedel bi se, da je vsako človeško dejanje sad svobodnega sprejemanja psihičnih determinizmov in da z dejanjem samim prikriva neke vrste neskončnost (A 103–142). Moral bi priznati, da to dejanje ne more ostati samo duhovno, temveč se mora ne neki način uresničiti in izraziti v telesu (A 151–198) skozi dejanja, ki bodo zato javna (A 198–226) in bodo pozivala k sodelovanju (A 227–244) ter jih bodo pogojevale družbene strukture družine, države in celo človeštva (A 245–277). Z dejanjem samim bodo morala ta dejanja pridobiti etično in celo metafizično ter moralno razsežnost (A 278–304).

Peter Henrici, S.J., roj. 1928, zaslužni profesor na papeški univerzi Gregoriana v Rimu, pomožni škof v Churu (Zürich) od 1993 do 2007. – Besedilo L'ambivalence du rite selon Maurice Blondel, v: Revue catholique internationale Communio 38/2 (2013) 40–50 je prevedla Jasmina Rihar.

Imamo torej dovolj gradiva za filozofsko teorijo obreda, vendar se Blondel tovrstne sinteze ni lotil. Njegov globlji namen je bil drug. Poleg tega v tistem obdobju obreda niso imeli za predmet filozofskega razmisleka. Besede »obred« ne najdemo niti v Lalandovem »Besednjaku«².

Kljub vsemu Blondel obredu nameni dovolj prostora, saj ga k temu pripelje samo raziskovanje. Njegovo *Dejanje* ne razvije objektivne presoje in ne zajame vseh pogledov človeškega delovanja. Odgovoriti želi na človeku izjemno pomembno vprašanje: »Ali človeško življenje ima smisel ali ne in ali človek ima usodo?« (A VII) Da bi našel odgovor na to vprašanje, ki si ga vsak človek hočeš nočeš nenehoma – vsaj implicitno – postavlja, je Blondel raziskal vse možne razsežnosti človeškega dejanja, ne da bi takoj našel zadovoljiv odgovor. Ob koncu njegovega raziskovanja mu je ostala le še ena neraziskana razsežnost, in sicer verska, v kateri obred seveda igra pomembno vlogo.

Analiza praznovernega delovanja

Dejstvo, da Blondel versko delovanje obravnava kot praznoverje, lahko vzbudi začudenje in celo ogorčenje (A 305). V bistvu vero in verovanje sprva obravnava kot povsem človeški pojav, ki ga človek izumi in projicira, da bi dal svojim dejanjem dokončni smisel. Blondel to človeško delovanje imenuje »praznoverje«, pri čemer izhaja iz latinske besede »superstes«, »reliquat« (A 307). Versko dejanje se v prvi vrsti zdi kot uporaba preostanka »volje in moči«, ki v prejšnjih razsežnostih človeškega delovanja ni bil izkoriščen. Ta razlaga vere spominja na Feuerbacha, vendar ima Blondelov razvoj razlage vzporednice s Heglovo delitvijo religije na tri dele: religijo narave, religijo umetnosti in absolutno religijo. Vendar Blondel v nasprotju s Heglom prvim trem oblikam praznoverja, ki obravnavajo svoj predmet – to so malik ali idol, obred, pri katerem praznoverni pobožno slavi lastno dejanje, in nazadnje nadomestitev religioznega dejanja z moralo –, doda še drugi dve

obliki praznoverja, »novi misticizem« (v slogu Mauricea Barrèsa) in religiozno nereligijo po navdihu Georgesa Guyauja.

Takšna je na kratko vsebina poglavja o »praznoverni religiji« (A 305–322), ki sklene tretji, fenomenološki del Blondelovega *Dejanja*. Obred se ne pojavi le na straneh, ki so mu izrecno posvečene, najdemo ga skoraj vsepovsod, včasih v obliki sinonimov. Kot daje slutiti podnaslov poglavja, »človek teži k izpopolnitvi svojega dejanja in samozadostnosti« predvsem prek obreda.

1. Takoj na začetku poglavja Blondel predlaga opredelitev obrednega dejanja, ki ima okus po Feuerbachu in pokaže tako na namen, zaradi katerega obred nastane, kakor tudi na njegovo jalovost:

»Nenavaden položaj! Česar človek ne more zajeti, izraziti, narediti, to hoče zarisati zunaj sebe, da bi iz tega naredil obredni predmet. Kot bi zaradi nemoči, da bi se ga dotaknil v sebi, upal, da ga bo lažje dosegel tako, da ga bo postavil v neskončnost. S tem nasprotnim gibanjem – naj bo še tako presenetljivo – želi obvladovati, zgrabiti, vsrkati prav to, kar je postavil neskončno nadse. Kakor bi ga pobožil le zato, da bi gospodovalno zahteval odgovor, ki bi zadostil ustvarjalnemu klicu lakomnega srca. Zato bi rad zunaj uresničil tisto, kar mu znotraj uhaja ... s skritim upanjem ... da bo s popolnim delovanjem zagrabil tako želen sklep, varnost, počitek ... Neskončnost, ki je končna, ki je prilaščena in zaslužnjena, to je smisel obrednega dejanja.« (A 306)

Dokler se obredno dejanje (ali »kult«, kar je ustrežnejše ime za obred na tej stopnji vernosti) nanaša le na predmet praznoverja, na malika ali fetiš, je obredni napor prazen in potemtakem neškodljiv.

2. Vendar to preneha veljati, ko se obrednost ponotranji in posploši ter prežame in oblikuje celotno človeško delovanje. To se je zgodilo v grškem svetu. Hegel je mnenja, da so takrat božanstva ter miti, ki o njih govorijo, prevzeli človeško obliko. Igralci v gledališču so jih lahko upodobili. Blondel, ki svojo pozornost posveča človeškemu ravnanju, to preobrazbo predstavi drugače:

»Bolj ko je sveti predmet zasnovan po podobi samega uma, bolj se zdi, da njegova presežnost lahko postane imanentna ob vsakem

njegovem posameznem dejanju, da mu vtisne pečat neskončnosti, ki je končna, in h kateri teži človeška zavest ... Ko v vsakem pomembnem dejanju zaslutimo njegovo navzočnost in moč, ko se ob vsakem navdihu srca in ob izviru vsake delujoče sile ter onkraj vsakega delnega cilja zdi, da obstaja prostor za tega neznanega in zakritega gosta, potem morajo vsi tisti, ki imajo malo razuma (kot bi rekel Platon), klicati k božanstvu na začetku in koncu svojih dejanj, majhnih ali velikih.« (A 309–310)

Iz tega sledi ritualizacija vseh področij človeškega življenja, osebnega, družinskega, družbenopolitičnega; do ritualizacije, ki v vse ustrezne dejavnosti vnaša implicitno praznoverje.

»Rojstvo, slovesne odločitve, nevarnosti, iz katerih privre molitev ali prisega, pogodbe, zaobljube, smrt, toliko štrlin, na katere se obešajo obredi ... Lahko bi rekli, da je za dobro izvedbo dejanja potrebno nekaj presežka; nenavadne formalnosti spet zadovoljujejo naivneže, ki so po skrajno nekoristnih dolgovnostih sposobni vprašati: »Ali je že konec?«« (A 311, 312)

3. Vsepplošna ritualizacija pa vendar vsebuje tudi sekularizacijo:

»Namesto da bi dejanja presojali po tem, kako se oklenejo obrednega izvajanja, se religiozne oblike presojujejo po vrednosti dejanj samih ... Posledica tega obrata je ... da se cilj češčenja išče v samem častilcu; kot bi bil v tem pravi obred v duhu in resnici ter edini način, da bi s človeškega življenja sneli sramotno oznako praznoverja.« (A 313)

Podobno vernost brez obredov Blondel prepozna ne le pri Kantu, ki zavrača vsak religiozni obred in pravi, da »je resnični obred v morali« (A 314), ampak tudi pri tistih, ki priznavajo čisto filozofsko »naravno religijo« (tukaj bi bilo primerno imenovati Hegla), kot pri velikem številu svojih sodobnikov, ki verjamejo, da so se osvobodili vsakršne religije:

»Maliki so tudi »nespoznatno«, vesoljna solidarnost, družbeni organizem, domovina, ljubezen, umetnost, znanost, ko se strast

polasti srca in ga prepriča, da se bo v njej nasitil, ko ji posveti vse sile nežnosti in predanosti, kot bi v njej človek končno našel svoje vse.« (A 315)

Blondel enako stališče pripisuje evolucionistu, socialistu in znanstveniku ter pojasni, kako njihova dejavnost, ki je na videz popolnoma posvetna ter tuja vsakemu obredu tudi parareligioznemu, ni nič manj praznoverje, ki tudi pozna svoje obrede.

»Kajti v njihovem stanju zavesti sta dva od treh delov njihovega delovanja posledica želje in ne odraz resničnosti. Kar delajo, je nedvomno smiselno in pomenljivo, vendar na resnično podlago dodajajo dvojno dozdevo. Po eni strani prazno prepričanje v vzvišenost in skoraj svetost predmeta, ki se mu pobožno posvečajo, po drugi strani naduto zahtevo po primernem češčenju; kot bi cilj in rezultat njihovih dejanj zaslužila, da vsi živijo življenje, kakor ga oni.« (A 315)

4. Ponovno se pojavi češčenje, vsekakor ne v obliki posebnih obredov, ampak kot globalen življenjski slog, ki je podoben življenju čarovnika ali svečenika, ki ga Blondel omenja v tej povezavi. Bolje je torej priznati, da obreda ne moremo izgnati iz človeškega življenja in hkrati priznati praznost vsakršnega obreda. Takšno je bilo stališče »novega misticizma« pod vplivom Taina in Barrèsa, ki je bil v modi, ko je Blondel zapisal:

»Nov zato, ker naj bi temeljil na znanosti ter na vseh zanikanjih moderne kritike, ne da bi se odrekel eni sami. Nov, ker je naklonjen vsem preteklim praznoverjem, ker ga zanimajo ljudska verovanja, obredi, svetotajstvene oblike in »prakse po črki« (*pratique littérale*), ki se jim včasih celo vdaja ...« (A 316)

Čeprav novi misticizem ni več aktualen, kljub vsemu kaže na nekakšno splošno pravilo zgodovine, ki je v tem, da v vseh obdobjih racionalistične »razsvetljenosti« kot na temnem ozadju poženejo obredne prakse. Pomislimo samo na priljubljenost, ki ga danes uživa ezoterika, češčenje angelov in cela vrsta vzhodnih oblik meditacije.

5. Če se je »novi misticizem« predstavljaj kot kritika vsake resne vernosti, ga Blondel kritizira nazaj in pokaže tako na njegovo praznoverno naravo kot na globok človeški vzgib, ki ne rojeva le misticizma, ampak tudi vse druge oblike verske dejavnosti. Pridemo lahko samo do na videz paradoksalnega zaključka, da iz praznine vseh oblik praznovernosti sklepamo na praznino same potrebe po religiji. Kritika praznoverne vernosti torej nujno pripelje do naslednjega zaključka:

»Kolikor je vsaka naravna religija umetna, toliko naravnejše je pričakovati pojav religije.« (A 321)

Pomen »prakse po črki« za nepraznoverno religijo

»Videtur quod non«, ki ga predstavlja raziskovanje vseh vrst praznoverja, nas sili k iskanju religije, ki že po svoji naravi ne bi bila praznoverna. Ker pa je vse, kar človek z lastnimi močmi lahko stori in pojmuje na področju vere, že neke vrste praznoverje, potem resnična religija – če obstaja – ne more biti drugega kot popolnoma samostojen Božji dar človeku. Dar, ki ga ne moremo predvideti ne zahtevati in je potemtakem »nadnaraven«. V odnosu do takšne »nadnaravne« religije človek more in mora storiti le eno, in sicer to, da jo sprejme, kakor mu je darovana, in se ji pokori. Blondel, ki piše kot filozof, ne more predpostavljati, da bi takšna »nadnaravna« religija bila ali mogla biti darovana. Kar pa lahko in mora storiti, je to, da analizira pogoje za sprejemanje tovrstne religije s strani človeka s predpostavko, da mu je ta darovana. Med pogoji za sprejem igra obred znova pomembno vlogo.

Nenavaden položaj! Potem ko je Blondel razkrinkal vsa obredna dejanja kot praznoverje, je primoran ponovno obravnavati obred kot nujen in celo neizbežen element resnične vernosti. Da ne bi narobe razumeli besede obred, katerega pomen se je v novi funkciji bistveno spremenil, jo Blondel le redko uporabi (A 404, 405, 416, 417 in 420). Namesto nje raje uporabi izraz »praksa po črki«, ki jo je že uporabil kot sinonim za obred v poglavju o praznovernem

dejanju (A 309 in 314). Še pogosteje Blondel preprosto govori o »praksi« ali o »črki«, ki lahko poleg obreda označujeta tudi »odloke«, »disciplino« in celo »zakramentalno snov« (A 420). »Praksi po črki« Blondel posveti drugo poglavje petega in zadnjega poglavja svoje teze o *Dejanju*, ki ga je še v predzadnjem pregledu svojega dela naslovil »Kritika nadnaravnega dejanja. Filozofija katolištva«. Na teh straneh, ki predstavljajo vrhunec celotnega *Dejanja*, Blondel skuša bralca pripeljati do filozofskega umevanja katoliške discipline in zakramentalne prakse. Na njih pojasni resničen pomen »prakse po črki« in širši kontekst, kamor se umešča. Blondel izhaja iz temeljnega vprašanja, kako lahko človek s svojo omejeno umsko sposobnostjo sprejme nadnaravno razodetje, ki že po definiciji presega vse človekovo mišljenje, in ga naredi za svoje.

Rešitev tega osnovnega problema Blondel najde v specifični naravi človeškega dejanja. Z namenom, da bi ponudil takšno rešitev, se je lotil štiristo gostih strani filozofskega raziskovanja. Dejansko znamenja in čudeži, po katerih se Bog razodeva, ostajajo dvoumni in si jih lahko različno razlagamo. Pogostokrat predstavljajo bolj oviro k privolitvi kot povabilo. Vendar Blondel nadaljuje, da »česar ne moremo jasno spoznati in razumeti, lahko živimo in udejanjimo: v tem je uporabnost in višji smisel dejanja« (A 408). Če se nam Bog želi posredovati, je poprej moral vzpostaviti dejanja, prek katerih lahko pride do intimnega pogovora med Bogom in človekom. Dejanja, ki izhajajo iz skupne volje Boga in človeka ali natančneje dejanja, v katerih človek svojo voljo uravna z Božjo voljo. Bog mora torej predpisati določena človeška dejanja, kar Blondel razume z izrazom »verska praksa«, to je praksa v skladu s »črko«, ki prihaja od drugod in dejanja predpisuje. »Dogme«, sklene Blondel »niso le udejanjena dejstva in ideje, temveč tudi načela dejanja«. (A 404)

Na ta način nam odpre novo pot za obravnavo obredne dejavnosti. Blondel ji posveti poglavje z naslovom »Vrednost »verske prakse« in pogoji za versko dejanje« (A 405). Kot nadaljevanje analize o »praznovernem dejanju« ponovni razmislek teži k razrešitvi dveh vprašanj. Najprej mora pokazati, da resnična religija ne more ostati le ponotranjena, filozofska ali sentimentalna. Pri

tem zasledimo Schleiermacherjevo obzorje, ki ga je Blondel poznal prek Secrétana in Delbosa. Nato mora pokazati, kako se izogniti temu, da bi obred postal ali ostal na ravni praznoverja, enostaven izraz verskega občutja. V tem poglavju je Blondel torej moral na novo pregledati svoje trdno postavljene razmisleke o praznoverju. To je storil v treh delih. V zadnjem je vsemu poprej rečenemu dodal novo razsežnost, kar bi lahko predstavljalo zaključek vsega raziskovanja v *Dejanju*.³

1. Blondel je najprej vzel dva sklepa iz prejšnje obravnave človeškega dejanja in ju prenesel na versko prakso. Praksa za svoj namen (ki je v tem primeru verski) zahteva celega človeka, z dušo in telesom. Hkrati pa praksa, ki je še vedno javna, tistega, ki jo izvaja, vključuje v družbeno življenje, ki presega njegovo individualnost:

»Po dejanju vsak dostopa do skrivnih izvirov čustev in verovanj, hkrati pa tudi v drugem najde skrivnost misli in skupnih teženj. Zaradi te praktične poenotenosti ljudje ... oblikujejo enega samega duha in eno samo telo. Zato je edinost v nauku lahko le posledica skupnega reda in skladnosti življenja« (A 412).

Blondel omenja »red in tradicijo«, ker »tradicija in red predstavljata stalno interpretacijo misli skozi dejanja, ki vsakemu ponujajo ... neosebno preverjanje resnice, da mora vsak sam v sebi ponovno zaživeti, da zavzame mesto v skupščini umov« (A 412).

Te trditve, ki v ozadju Blondelove misli opisujejo praktičnega katoličana, se morda zdijo zastarele in tradicionalistične, vendar je dovolj, če se spomnimo, kako obredi v posvetnem okolju združujejo ljudi okrog skupne misli. Pomislimo samo na kolektivna čustva, ki se porajajo na stadionih ali v povorki stavkajočih, ali na poenotenost vseh, ki se udeležijo poroke ali pogreba. Vse to so večinoma obredi, ki bi jih Blondel označil za praznoverje. Kako med njimi razločiti pristno versko prakso? Blondel temu vprašanju posveti drugi del poglavja.

2. Ton drugega dela je bolj zagovorniški. Blondel se je skušal zavarovati pred predvidljivimi ugovori svojih sodobnikov proti

njegovi preveč »katoliški« tezi.⁴ Edini način, da se izognemo praznoverju, je po Blondelovem mnenju to, da verske prakse ne spodbudi človek, ampak da se ta naravna na Božjo zapoved. »Črka«, ki je že zaznamovala Božje razodetje, bo v obliki Božje zapovedi morala versko prakso »po črki« zavarovati pred praznoverjem.

Kajti »če nočemo, da obredna dejanja postanejo plod malikovalstva, ampak da so enakovredna veri, katere živ izraz naj bi predstavljala, potem nikakor ne smejo biti človeški izum, posledica vselej nepopolnega gibanja narave, temveč izraz pozitivnih zapovedi in posnemanje dogme, ki je božansko zapisana v različne zapovedi« (A 416).

Lep zagovor skrajno tradicionalnega katolištva ter obsodba drznih liturgij, ki so v bile v modi v nekaterih državah po reformah drugega vatikanskega cerkvenega zbora. Da pa ne bi ustvarjal videza, da je odrešenje prihranjeno le zvestim, praktičnim katoličanom, je Blondel dodal:

»Nedvomno ... v odsotnosti vsake obredne oblike in priznane zapovedi najdemo poživljajoča dejanja, ki nadomestijo nepoznavanje še tako jasnega razodetja; dejanja, ki jih ne porajajo čutnost, egoizem, prevzetnost in ki spominjajo na neprepoznani dar. Vendar ... se mora naša volja dovršiti, čeprav nezavedno, prek skrivnostne učinkovitosti resničnega posredovanja« (A 417).

3. Tako bi se lahko končalo tudi Blondelovo raziskovanje. Našel je odgovor na svoje začetno vprašanje: Smisel človeškega življenja moramo iskati in najti v praksi, ki eksplicitno ali implicitno sledi Božji zapovedi. *Fac et videbis* (A 403). Blondel vseeno doda tretji del, v katerem pojasni, da se v »praksi po črki« uresničuje »prilичenje« med Bogom in človekom. Pojavu priličenja je Blondel posvetil drugi del svojega posmrtnega dela »Exigences philosophiques du christianisme«.

V *Dejanju* se dokazovanje na zaključnih straneh zdi hitro in okorno. Dve stvari sta kljub vsemu očitni: Blondel ne vidi samo »formalne zapovedi« in »obrednega dejanja« ampak predvsem

»zakramentalno snov« (A 420, 421), se pravi evharistijo. Po vzoru Platonovih domnev razmišlja, »kako ravnaajo zemljemerci, ki si predstavljajo rešitev vprašanja in potem z analizo preverijo zamišljeno rešitev« (A 391). Domneva, na katero se opira, ni le krščanska dogma, temveč bolj njegova osebna izkušnja verske prakse, ki se osredinja na evharistijo.

Iz tega sledi pomemben zaključek v zvezi z obredom. Blondel je obširno pokazal na jalovost in praznovernost obredov, ki jih je izumil človek, hkrati pa globoko ceni versko prakso ne le katoličanov, temveč tudi iskreno versko prakso oseb, ki (še) niso verne. Poleg tega Blondel v sklepu predlaga neke vrste mistiko verske prakse, saj naj bi se v »praksi po črki« dogajala resnična edinost, »združitev« Boga in človeka:

»Dejanje *par excellence* je resnična združitev, neke vrste vzajemno porajanje dveh volj [človeške in Božje], ki bivata v nas« (A 421).

Si lahko predstavljamo višjo oceno verskega obreda?

Sklepi

V dvakratni obravnavi obreda na razdalji več kot osemdeset strani knjige Blondel jasno pokaže na njegovo dvojnost. Med dvema poglavjema, ki govorita o obredu, najdemo prikaz verske oblike. V prvi vrsti bi lahko rekli, da je razlika med praznovernim obredom in resnično versko prakso v tem, da je prvi plod človeške iznajdbe, drugi pa je pokoren Božji zapovedi. Če pogledamo pobliže, se pojavijo še druge, nič manj pomembne razlike. Zato se tudi besednjak obeh poglavij precej razlikuje.

Praznoverni obredi (v množini) se lahko poljubno množijo, na kar kaže že sama pojavnost teh obredov. Po drugi strani ima lahko »praksa po črki« tudi različne izraze, vendar vedno predstavljajo isto resničnost, zvestobo tistega, ki deluje »po črki«. Zato izraz »praksa po črki« nima množine. To lahko tudi pojasni določeno ustaljenost liturgičnih obredov, kar pa hkrati kaže na to, da usta-

ljenost obredov in praks lahko nakazuje na izraz pristne »prakse po črki«, ki temelji na dobroverni izbiri religije.

Zadnja razlika je v tem, da »praznoverni« obredi, najsi so izraz resničnega praznoverja ali ne, ostajajo na površju človeškega življenja. Vanje vstopamo in izstopamo, če jih jemljemo resno (kot v določenih čarovniških obredih in poganskih prehodnih obredov) ali ne (kot mnoge vsakdanje in civilne obrede). V nobenem primeru ti obredi ne vplivajo globoko in trajno na življenje človeka, čeprav hranimo na primer zajeten album poročnih fotografij. Praksa po črki pa zahteva celega človeka v njegovi globini in lahko postane resnična izpoved vere, čeprav se kaže v tako mimobežni in na videz površni kretnji, kot je znamenje križa ali poklek. Blondel torej upravičeno sklene svoje raziskovanje človeškega dejanja, ki je navsezadnje raziskovanje popolne in globoke bivanjske iskrenosti človeškega ravnanja, z razmislekom o tako imenovani »praksi po črki«.

Opombe

¹ Maurice Blondel, *L'Action, Essai d'une critique de la vie et d'une science de la pratique*. Pariz, Alcan, 1893, str. 304 v: *Oeuvres complètes*, 1. del, Pariz, PUF, 1995. Odslej bodo reference uporabljene neposredno v besedilu. (op. a.)

² André Lalande, »Vocabulaire technique et critique de la philosophie« v: *Bulletin de la Société française de Philosophie*, Pariz, 1927. (op. prev.)

³ V resnici je Blondel s tem zaključil tezo, ki jo je nato zagovarjal. Tretje poglavje petega dela je dodal prenovljenemu rokopisu izključno za tiskano verzijo.

⁴ Na to kaže dejstvo, da sta bila ta dva očitno »zagovorniška« odlomka vključena ob zadnji pripravi rokopisa, ki ga je Univerza že bila odobrila (A 414–416, prva vrstica in A 419 prva vrstica pod III).